

РОЗУМІННЯ ДАВНЬОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ СИМВОЛІКИ У ФІЛОСОФІЇ Г.С.СКОВОРОДИ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету, bulti1@rambler.ru

*Розглядається зміст давньослов'янських символів, їх християнізація і раціоналізація у філософії Г.С.Сковороди.***Вступ**

В історико-філософській літературі, розглядаючи “символічний світ” та його місце в системі поглядів Г.Сковороди, як правило говорять лише про біблію, оскільки про неї найчастіше згадує сам філософ. Тим часом його твори свідчать, що в цьому “символічному світі” він відводить чільне місце й “біблії” язичницькій — міфології, якій він надає такої ж ваги, як і Біблії. Актуальність цієї проблеми полягає у тому, що не можна всесторонньо зрозуміти філософський стиль мислення Г.Сковороди, не беручи до уваги того, що в творах філософа важливу функцію виконують давньослов'янські символи, які визначають специфіку його алегоризму.

Спіраючись на те, що характерною особливістю творчості Г.Сковороди є поєднання елементів філософського мислення з елементами символічно-образного сприйняття світу, нами ставиться проблема походження цих символів-образів від давньослов'янської міфології. Розглядається комплекс символів з язичеським та біблейським тлумаченням і доводиться синтез цих символів у філософії Г.С. Сковороди.

Основна частина

У давніх слов'ян символи виступають як коди, в яких відображена релігійно-міфологічна інформація. Ці символи були архіваторами слов'янського світобачення. Протягом століть знання, що були закладені в символах, зберігалися і використовувались значущими людьми. Характерною рисою давньої віри був анімізм (одухотворення сил і явищ природи). Необхідно згадати такий твір як “Слово о полку Ігоревім”. У ньому знаходимо відголоси ще язичницького ставлення до віщувань природи: затемнення сонця, грозову ніч, виття вовків, брехання лисиці і зловісне кружляння орлів, які супроводжують військо князя Ігоря, чекаючи його загибелі. Це яскраво відображає уривок зі Слова: “І, отож, ішли вони тихо, збираючи дружину свою, та й коні були в них тучні вельми. І коли вони йшли до Дінця-ріки, то у вечірню годину Ігор, глянувши на небо, побачив, що сонце стояло, яко місяць. І сказав він боярам своїм і дружині своїй: “Ви бачите? Що се є за знамення?” А вони, поглянувши, побачили (це) всі і поникли головами, і сказали мужі: “Княже! Се є не на добро знамення осе”. Але Ігор сказав: “Браття і дружино! Тайни Божої ніхто ж не віда”, а знаменню і всьому миру своєму творець Бог. А нам що вчинить Бог, — чи на добро, чи на наше лихо, — то, се нам і побачити”. І, це сказавши, він перебрів Донець” [3, с. 67]. Автор Слова змальовує наближення вирішальної битви могутніми і тривожними образами стихій природи. Криваве побоїще провіщають криваві зорі, з моря сунуть чорні хмари, щоб затьмарити чотири сонця – чотирьох князів, а в хмарах сині блискавиці. “Бути грому великому! Іти дощу стрілами з Дону великого!” [1, с. 20].

Цікавий варіант світового дерева зустрічається в “Слові о полку Ігоревім”, де сказано, що співець Боян оспівує старину “скаче як соловей по мислячому дереву”. Як показав А.А.Потебня, це мисляче дерево – еквівалент світового; творчість Бояна є переміщення по землі, небу та світовому дереву, що поєднує небо і землю [4, с. 150-152]. Але за біблейською традицією дерево пізнання добра і зла виступає втіленням смерті: “І заповідав Господь Бог людині, говорячи: від всякого дерева в саду ти будеш їсти, а від древа пізнання добра і зла – ні їси від нього, бо в день, в який ти вкусиш від нього, смертю помреш” (Бут. 2:16-17) [4, с. 155]. З цього виходить, що язичеські символи функціонують у часи Київської Русі, а також інтерпретуються на біблейський манер. Це не дивно, оскільки частина біблейських символів є універсальними.

Стародавня слов'янська міфологія зустрічається й у філософській думці Г.С. Сковороди. Філософ увібрав в себе культуру вічних символів і використав для своїх філософських ідей. Тому образи-символи, які автор Слова так яскраво змальовує, повторюються в філософії Г.Сковороди.

Зупинимось коротко на основних символах давніх слов'ян та їх змісті. Так, символ Сонця слов'яни обожнювали в образі Дажбога, Сварога, Хорса. Слов'янський пантеон богів знав й інші символи сонця в образах Ярила (Бог весняного сонця), Купала (Бог літнього сонця) та ін. Багато з цих символів зустрічаються в Давній Русі – “око Боже”, “вогняна неспалима куля”, “велике колесо або круг”, “лик Божий або чоло Боже”, “свіча, яку носять ангели” тощо. В свою чергу образ Сонця сприяв народженню багатьох подібних символів. Крокове колесо – весняні й купальські танці, що йшли по колу; мости – “символ сонця”; вітвар – “ворота відчиняються щоранку, випускають на небо сонце, а ввечері замикаються і ховають його”; Джурило (Журило, Чурило, Юрило, Ярило, Юрій) – “Божий ключик, володар Вірю, що одмикає сиру землю”; жучок – хоровод, де “по зчеплених руках, як по мосту, йде дівчина, що втілює – сонце”. Зайчик Білоданчик, Янчик, Женчик, Подолянчик, Корольок, Подоляночка, Ягілочка Красна Панна) – у цьому циклі хороводів “рух Сонця зображався через дії людини”; Рожа – танок, “де сонце виступає в образі дівки Рожі” [6, с. 210].

У фольклорі купальських обрядів ми знаходимо тлумачення символіки колеса. На свято Івана Купала слов'яни спускали з гір вогняні колеса. Це символізувало стимуляцію активності сонця, яке давало усьому життю. У скіфів, за свідченням Геродота, жертвовного коня прив'язували до стовпа, увінчаного колесом. Стовп символізував світове дерево, а колесо – сонце. На думку Б.Чепурна, “крокове колесо – коло довкола кола, довкола колеса – тризуба уособлює зародження земного світу і світла, відро-

дження життя”. Огненне “крокове” колесо запускали і котили, тобто спалювали в основному на перший день різдвяних свят і на Купала, під час зимового і літнього сонцестояння – основних свят Сонця і сончеруху” [6, с. 125].

Зерно чи насіння відіграло важливу роль у житті язичників. Так жмут зірваної трави, що виросла з простого насіння, за даними західноєвропейського хроніста Титмара (X-XI ст.), символізував у слов'ян перемир'я, клятвений союз. Давньоруські джерела згадують про звичай присягатися, кладучи на голову зрізаний із травою шматок землі. Взагалі, трави, зілля широко використовувалися як обереги від злих сил у народній медицині, обрядах. На Зелені свята ними встеляли домівку. Оселю заповнював п'янкий запах м'яти, полину. У домовину також клали різно-трав'я, квіти. На весні існував звичай кататися по молодій росяній траві, що нібито сприяло здоров'ю [6, с. 220]. Змія в культурі слов'ян – це символ енергії життя; воскресіння і водночас смерті; кругообігу явищ; інтуїції; глибокої мудрості; прихованих знань; духовних скарбів [6, с. 54]. Серце для давніх слов'ян – це, перш за все, любов, лагідність, співчуття, радість, щастя. Про це свідчать численні народні звороти: притулити до серця, віддавати серце (комусь) – любити, допомагати, бути вірним. Символ горлиці у слов'ян – це символ коханої дівчини, вірності, ніжності, любові, співучої душі; матері, смутку, журби, вічної пам'яті. Свічка для древніх слов'ян була символом любові, смерті, сили духу, світлої пам'яті та долі, а метелик тлумачився, як втілення душі.

При житті Г.Сковорода давньослов'янські символи зі своєю вічною мудрістю почали забуватися. Люди вже не спроможні самостійно пізнавати ту інформацію, яка є першоосновою їхніх традицій. Губилися знання, накопиченні тисячолітньою культурою. Сковорода, як людина, що шанує традиції, розуміла всю користь знання, які містять давні символи і яке це значення має для людей. Тому філософ береться за розархівування символів методом раціоналізації релігійно-символічного змісту символу в філософське вчення. Таким способом передачі інформації, філософ виконує просвітницьку функцію. Давні символи екстраполюються Сковородою у вигляді мови його філософських творів, які засвоюються людьми. Філософ відкриває очі всім бажаючим пізнати старослов'янську мудрість у вигляді вічних символів.

Критерій розумності суспільних порядків, моральних понять і дій Сковорода вбачав у відповідності їх “природі” людини. Звідси він робив висновок, що шлях до встановлення справді розумних суспільних відносин лежить, через пізнання “природи” людини. Сковорода доводив, що людина не може бути щасливою, коли вона чинить всупереч своїй природі. Веління природи є велінням Бога в людині. Пізнання природи — це пізнання Бога. Бог і природа — одне й те саме. Ототожнюючи Бога з природою, Сковорода разом з тим твердив, що в природі є два начала — духовне (“невидима натура”) і тілесне, матеріальне (“видима натура”). Дух є “животворне” начало видимої природи. “Тлінний” світ речей — лише тінь “вічного дерева життя”, яким є духовна природа. Однак вічною є не лише духовна, а й матеріальна природа [7, с. 219].

Досліджуючи філософські погляди Г. Сковорода на природу, треба звернути увагу на те, що основними рисами міфологічної свідомості давнього слов'янства були культ природи та віра в її творчі сили. Відношення філософа до природи має давньослов'янське коріння. Він бере за першооснову своєї філософії культ шанування природи за традицією давніх слов'ян і подає все це у вигляді раціонально-логічної філософії. Сковорода вкладає просвітницький смисл у природу. Якщо в слов'ян людина — це частина природи, то в Сковорода людина — це мікрокосм, який повинен гармонійно співіснувати з природою — макрокосмом. Давньослов'янські символи-образи допомагають філософу знайти основу свого вчення.

Заглиблюючись у творчу спадщину Г.Сковорода, можна прослідкувати як філософ поєднав слов'янські традиції з християнсько-філософською думкою. Саме цей зв'язок ми знаходимо в теорії “трьох світів” Г. Сковорода. Ця теорія висвітлюється в “Потопі зміїному” (1791) де також приділяється увага концепції “двох натур”. Згідно з теорією “трьох світів”, автор ділить усю навколишню дійсність на три гармонійно зв'язані світи: Макрокосм, Мікрокосм і символічний світ, або Біблію. “Є ж три світи. Перший є всезагальний і світ населений, де живе все народжене. Цей, складений із незліченних світ-світів, і є великий світ. Інші два — часткові й малі світи. Перший — Мікрокосм, тобто малий світ, або людина. Другий світ символічний, тобто Біблія” [2, с. 343].

Біблія, за Сковородою — це скарбниця символів, які він тлумачив з позиції слов'янської традиції. Це виглядає переконливо, так як символічний світ Біблії узгоджується зі світоглядом давніх слов'ян. Символи Біблії та давньослов'янські символи несуть у собі легенди та міфи, що беруть свій початок ще в праісторії людства.

Взагалі не можна з'ясувати своєрідності філософського вчення Г.Сковорода, не приймаючи до уваги його ставлення до таких джерел як Біблія та міфологія. У ставленні до Біблії, у виробленні принципів її алегорично-символічного тлумачення Сковорода спирався на слов'янські традиції, пізньоелліністичну філософію та патристику. Що ж до міфології, то вона цікавить його передусім як засіб розпізнання людиною внутрішніх законів, що керують Буттям. Це зрівняння Біблії з міфологією, розгляд їх як своєрідних притч, що узагальнюють нагромаджений людством пізнавальний та моральний досвід, дуже характерна риса світосприймання та світорозуміння Г.Сковорода [2, с. 32-33]. Міфологія давніх слов'ян з їх віруваннями в сили природи захоплює філософа. Він не може відокремити біблійний текст від уявленої картини. Кожний біблійний сюжет має свої символи, які Сковорода розшифровує. Але його серцю ближче тлумачення цих символів на свій національний манер. Тому нами охоче сприймається саме тлумачення символів за Г.Сковородою. Ось як він пояснює символіку Біблії в трактаті “О символах, или образах. Как оные назывались у Еллин? А как называются в Библии?": “Такія фігури, заключающія в себѣ тайную силу, названы от еллинских любовомудрцов: emblemata, hieroglyphica. — А в библии называются: чудеса, знаменія, путі, слѣды, сънь,

стъна, дверь, оконцо, образ, предъл, печать, сосуд, мѣсто, дом, град, престол, конь, херувим, сирьчь колесница и протч... Они-то суть скоты, звѣри, птицы чистыя и нечистыя, а библия есть ковчег и рай Божій, простѣе сказать – звѣринец... – Сей есть природный штить библии! Исторіальною или моральною лицемѣрностью так соплестъ фигуры и символы, что иное на лицѣ, а иное в сердцѣ...” [2, с. 20]

Місце Біблії як основної частини світу символів Г.Сковороди визначається в пізнавальному процесі тим, що вона допомагає пізнавати духовне начало природи та людини. Тут просліджується паралель між філософським світоглядом філософа та основними рисами міфологічної свідомості давнього слов'янства. Біблія Сковородою характеризується як сукупність антитез – видимої і невидимої натур. “Видима натура” – це знак, образність, символ. “Невидима натура” – це смисл, тлумачення сенсу символу. Третій світ (символічний) є посередником між Макрокосмом і Мікрокосмом. Кожний символ відображає певний зміст. Філософ так говорить про Біблію: “...Біблія є символічний світ, тому що у ній зібрані небесних, земних і глибинних створінь фігури, щоб вони були монументами, які ведуть нашу думку у поняття вічної природи, прихованої у тлінній так, як малюк у фарбах своїх” [2, с.167].

Іноді Г.Сковороді доводиться пояснювати своє захоплення давньослов'янською символікою, що філософ робить у своїй не примушеній формі письма в діалозі “Нѣсколько символов, сирьчь гадательных образов, из языческой богословии”: “Яков. Не удивляйся: разумным людям мудрая картина есть планом, представляющим обширность цѣлой книги. Картина есть книга // нѣмая, но как вижу, здѣсь они не нѣмы, всѣ говоры. Афанасій. Фе! Они всѣ, есть языческая грязь... Григорій. Пересмотрите, для сего я вас позвал. Но не ругайте. Они мнѣ все любезны.” Далі ми бачимо яку символічну трактовку філософ надає колесу, траві, сонцю, серцю, горлиці, свічці, метелику і т.д.: “А тѣм он лучше, когда котится на колесах пророческих. О колеса! О сладчайшая вѣчносте!” [2, с. 447]. “Развѣ не видишь, что траву кушает? Она ему вігонит вою стрілу” [2, с. 449]. “– Возсіяет вам, боющимся имене моего, солнце правды и исцѣленіе в крыльях его. И изыдете, и възграете, яко же тельцы, от уз разрешены” [2, с. 451]. “– Весь мір не заплатит успокойствія сердечного. Веселія сердца – живот челоувѣку” [2, с. 452]. “– Пѣсня сея птицы дает знать, что пустынолюбная горлица с своими дѣтьми въздыхает о своем супругѣ... – А сія вдова одного точною любит и въздыхает.” / “– А вот видишь: лѣзает около свѣчи ночной метелик” [2, с. 460]. Якщо пригадати тлумачення цих символів в культурі давніх слов'ян, стає зрозумілим, що Г.Сковорода ніби стає провідником давньослов'янської традиції, лишаючись на позиції біблійного філософа.

Далі ми знову спостерігаємо у діалозі “Нѣсколько символов, сирьчь гадательных образов, из языческой богословии” як Сковорода ставиться до давньослов'янської символіки: “Афанасій. Смѣюсь твоим купидонам. Ты их множество собрал, помѣшав дѣло с бездѣльям, а христіанство с язычеством. Григорій. Не опасайся, друг мой. Вся чиста чистым. Баснословныя древних мудреців книги есть то самая

предревняя богословія. Они так же невещественное естество божіе зображали тлѣнными фигурами, дабы невидимое было видимым, представляемое фигурами тварей. Скажи, каким видимым изобразишь мнѣ нетлѣнного духа существо, если не младенцем крилатым? // Крыла его значит непрерывное, всю вселенную движущее движение, а младенство намѣчает в нем тое: “Ты же тойжде еси...” Может быть отсюда родилось и имя сіе “бог”, что движения вселенную движущаго так, как рѣки текущія, есть бѣг непрерывный” [2, с. 455]. Тут філософ явно дає зрозуміти як функціонують символи в його філософії.

Наведемо інтерпретацію символів за Г.Сковородою. Так Сонце у Сковороди – це істина, змії – вічність і мудрість (“...зміїна фігура мудріша за всі звірині як така, що більш виразно зображує книгу вічності...” [2, с. 214], якір – утвердження, зерно – думка та ін. Ми вище згадували, що в давніх слов'ян змії – це символ мудрості, як і у Сковороди. Але за Біблією змії був хитрішим за всіх тварин польових, яких створив Господь Бог, і нерідко вступав втіленням диявола. Виходить, Сковорода спирається в своїй думці саме на давньослов'янські традиції і навіть називає Біблію змієм: “Біблія есть точный змії” [2, с. 396].

Яскравий синтез біблійного та язичеського символу древа теж з'являється в Г.Сковороди. В діалозі “Сродность к богословию” філософ застерігає: “Не дай тебѣ бог вкусить от древа смерти”, але в діалозі “Разговор о том: знай себе” автор вчить бачити мудрість використовуючи язичеський символ древа: “Иное видѣть тѣнь дуба, а иноѣ – самое точное... Видишь тѣнь свою, просто сказать, пустошь свою и ничто. А самого тебе отрода ты не видывал” [2, с. 440, 159]. Це не є протиріччям, а зумисне використання філософом давньослов'янської інтерпретації символіки. Отже, Сковорода враховує тлумачення символів за книгою Буття, не пориваючи з давньослов'янськими традиціями.

У Г.Сковороди поняття тільки жевріють, дрімають під покровом “образів і символів”. Але чому саме символіка? Визначальним є наступне зауваження Д.Чижевського: “Мова Сковороди повертається до материнського лона символіки” [8, с. 47]. Вербалізація вищих істин не є конкретною і ніколи не може бути навіть приблизно точною. Буттєве, за словами М.Гайдегера, може лише “при-відкривати” себе у мові, і тому символ – чи не єдина форма його “схоплення”. Також пригадаймо Лао-цзи з його тезою про те, що вищі істини уникають слів, чи піфагорійське уявлення про “музику сфер”, що обумовило езотеричний характер піфагореїзму, чи традицію східних отців церкви, корпус текстів Псевдо-Деонісія Ареопагіта, який прямо говорить про символіку як основний шлях до пізнання Божества. Отже, Сковорода послуговується символами і символікою як єдиним засобом долучення кінченного до безкінченного [5, с. 45].

Складність розуміння Сковородою другого ступеня пізнання – пізнання сутності за допомогою засобів раціонального й абстрактного мислення – зумовлена тим, що, як він гадає, при цьому змінюється не тільки спосіб, а й сам об'єкт, тобто що з переходом від явища до сутності людська думка вже пізнає не матеріальне, а ідеальне, трансценде-

нтне. Пізнання цього і є головним завданням філософської науки. Що ж до чуттєвого пізнання, то за його допомогою пізнається лише певна "обличительная тьнь", а не сама таємниця явища, бо, за його словами, "во великом ѿ в малом мырьъ вещественный видъ даетъ знать о утаенныхъ под нимъ формахъ, или въчныхъ образахъ" [2, с. 131]. Саме пізнання вічних форм, які він вважає основою доступних відчуттям зовнішніх образів, і становить предмет пізнання.

Для Г.Сковороди символізм набуває універсального значення. Якщо в мистецькому творі центр уваги знаходиться на художньому образі, а критерієм художності є конкретність та емоційність внутрішньої форми, то Г.Сковорода наголос робить на значенні символу. Його філософія стає в певному відношенні розробкою принципів моралістичного тлумачення символів світу, даного у відчуттях, та світу, створеного фантазією. Щодо реального світу, то він є об'єктом науки і практики, які й допомагають виявити в ньому дію законів природи. Моральне значення цих законів, на думку філософа, полягає в усвідомленні того, що видимість не становить сутності речей, а тільки спрямовує людську думку на пізнання їх внутрішнього начала. Але перед філософією стоїть завдання пізнати саму людину в її відношенні до природи (Бога, вічності, мети, смислу тощо). Цей принцип є основою міфології стародавніх слов'ян. Така єдність людини й природи виявляється в світі символів, за допомогою яких людина досягає смислу свого життя і прагне до щастя. Ці символи відіграють важливу роль у культурі давніх слов'ян, знаходять своє місце в християнстві та відображаються у філософії Григорія Сковороди.

Висновок

Порівнявши давньослов'янську символіку з сим-

волікою Г.С. Сковороди, приходимо до висновку, що філософ користується традиціями закладеними ще в язичеську добу. Значна частина елементів "символічного світу" філософа має давньослов'янське походження. Сковорода оперує як біблійними символами так і традиційними. Отже, для філософа характерний синтез, оскільки, оперуючи біблійними символами, він лишає значне місце язичеським. Таке мудре подання думки Г.Сковородою дозволяє людям сприймати його філософію природно. Цей світ символів виступає, з одного боку, як об'єкт пізнання, бо він є втіленням набутого пізнавального та морально-практичного досвіду, а з другого – як важливий засіб спілкування людини з "вічністю" і джерелом отримання правил життєвої поведінки з тим, щоб пізнати свою справжню природу, знайти в собі ту "Істинну людину", яка в усьому дорівнює сама собі.

Список літератури

1. 250 кращих творів української літератури. Скл. Круглов В.В. – Х.: 1997. – 448 с.
2. Г.Сковорода. Повне зібрання творів / Г.Сковорода. У 2-ох томах. Т.1. Ред. Шинкарук В.І. – К.: Наукова думка, 1972. – 532 с.
3. Дніпрова хвиля. За ред. П.П. Кононенка – К.: Рад. шк., 1990. – 751 с.
4. Энциклопедия символов, знаков, эмблем – М.: ЭКСМО, 2005. – 604 с.
5. Кретов П. Символіка у християнській містиці Г.С. Сковороди: сучасний контекст "Григорій Сковорода. Інтерпретації" / Кретов П. // Зб. наук. праць. – Черкаси: ЧДУ БРАМА, 2003. – 190 с.
6. Словник символів культури України 2-ге видання. За ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, М.К. Дмитренко. – К.: Міленіум, 2002. – 260 с.
7. Українська Радянська енциклопедія. Т.13. Тех. ред. І.М. Лось–К., 1963. – 564 с.
8. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Чижевський Д. – К., 1992. – 47 с.

В.В. Михалевич

ПОНИМАНИЕ СТАРОСЛАВЯНСКОЙ СИМВОЛИКИ В ФИЛОСОФИИ Г.С. СКОВОРОДЫ

В статье рассматривается проблема старославянских символов в философии Г.С.Сковороды. Автор анализирует содержание старославянских символов, их постепенную христианизацию и следующую рационализацию в философии.

V. Myhalevych,

OLD SLAVIC SYMBOLS IN THE G.S. SKOVORODA'S PHYLOSOPHY

The problem of the old slavic symbols in G.S. Skovoroda's phylosophy is considered. The author analyses the matter of the OLD SLAVIC symbols, their gradual christianization and following rationalization in phylosophy.

Стаття надійшла до редакції 27.11.2009.

УДК 128:045

О.В. Живага, аспірант

КУЛЬТУРОЗНАВЧИЙ ЗМІСТ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ УКРАЇНИ

Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України

У статті аналізується стан педагогічної науки і освіти України після проголошення незалежності, визначаються головні завдання, перспективи і проблеми розвитку в ХХІ столітті, характеризується діяльність установ, які готують педагогічних та науково-педагогічних працівників.

Вступ

Інтеграційні світові тенденції все глибше проникають в усі сфери життєдіяльності людини і суспільства [1, с.275]. Людство ж входить до нової інформаційної цивілізації, в якій головним капіталом є інтелект, професіоналізм та знання. Найпріоритетнішими в ХХІ столітті стають наука - сфера, що про-

дукує нові знання, й освіта - сфера, що олюднює ці знання і забезпечує індивідуальний розвиток людини. За словами академіка В.Г.Кременя тільки країна, буде спроможна забезпечити пріоритетний розвиток цих сфер, претендувати на гідне місце у світовому співтоваристві, стане конкурентноспроможною" [2].

В останнє десятиріччя минулого століття Україна